

О.В. НЕНЯ
(ДНДЕКЦ МВС України)
(Науковий керівник проф. Н.І. Клименко)

ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ НАУКОВО- ТЕХНІЧНИХ ЗАСОБІВ І МЕТОДІВ КРИМІНАЛІСТИКИ

Ключові слова: науково-технічні засоби, правове регулювання, доказове значення, дані природничих наук.

Метою статті є розкриття поняття науково-технічного засобу в аспекті застосування методів криміналістики, вивчення їх класифікацій і розгляд проблем правового регулювання їх використання.

Криміналістична техніка — це розділ криміналістики, який являє собою систему наукових положень та оснований на них технічних засобів, прийомів і методів, які призначені для збору і дослідження доказів у процесі судочинства. Технічні засоби та методи криміналістики (судової експертизи) базуються на природничо-наукових і технічних даних (знаннях).

Проблемі належного використання досягнень науки і техніки в кримінальному процесі приділяють увагу як процесуалісти, так і криміналісти. Серед українських процесуалістів можна назвати М.М. Міхеєнка, В.Т. Нора, С.М. Стахівського, Л.Д. Удалову, В.П. Шибика, М.С. Шумила, російських — П.С. Елькінд, Л.М. Карнеєву, О.М. Ларіна, П.А. Лупинську, Ю.К. Орлова, М.С. Строговича, С.А. Шейфера. Суттєвий внесок у розробку застосування технічних засобів і методів з метою виявлення, закріплення, вилучення та дослідження доказів, а також вивчення їх правових засад зробили криміналісти України Т.В. Варфоломеева, В.Г. Гончаренко, Г.Л. Грановський, А.В. Іщенко, Н.С. Карпов, Н.І. Кли-

менко, В.П. Колмаков, В.О. Коновалова, В.С. Кузьмічов, В.К. Лисиченко, М.В. Салтевський, М.Я. Сегай; в Російській Федерації — Т.В. Авар'янова, Р.С. Белкін, І.Б. Биховський, А.І. Вінберг, О.Ф. Волинський, З.І. Кірсанов, В.Я. Колдін, Ю.Г. Корухов, В.П. Лавров, О.А. Леві, Н.П. Майліс, В.С. Мітрічев, О.Р. Ратінов, О.Р. Росинська, М.О. Селіванов, П.Т. Скорченко.

Для поняття «технічні засоби» науковці вживають різні терміни. Так, В.Г. Гончаренко, В.К. Лисиченко, В.Є. Корноухов і А.І. Вінберг застосовують термін «науково-технічні засоби»; М.В. Салтевський — «криміналістичні технічні засоби» [2; 3; 9, 398; 10, 21; 11, 58]; Т.В. Авар'янова, Р.С. Белкін, Ю.Г. Корухов, О.Р. Росинська — «техніко-криміналістичні засоби» [1, 131].

Вважаємо більш вдалим термін «науково-технічні засоби», тому що він є всеохоплюючим і може включати поняття як «звичайні» технічні засоби (звукзапис і відеозапис), що застосовує законодавець і використовують учасники судочинства, так і «складні» їх різновиди (наприклад, прилади для мікроскопії та спектроскопії), які використовують для дослідження властивостей різноманітних об'єктів.

Використання певних науково-технічних засобів і методів визначається

об'єктами дослідження, закономірностями властивостей об'єктів, які пізнаються через призму тих завдань, які вирішує конкретна наука. При цьому науково-технічні засоби і методи, що застосовують в практичній діяльності, не відкривають нових закономірностей, а навпаки, вже відкриті закономірності дають змогу використовувати останні в практичній діяльності. У криміналістиці в силу специфіки ретроспективного процесу пізнання такими об'єктами є сліди злочину, інша інформація (факти), що отримують не тільки органами відчуття слідчого, експерта, а й застосуванням ними технічних засобів.

Науково-технічні засоби — це сучасні прилади, пристрої, механізми або їх сукупності, комплекти, системи, комплекси та програмні продукти, які перетворюють властивості сліду в іншу форму, доступну безпосередньому сприйняттю, і які застосовують дізнавач, слідчий, прокурор, спеціаліст і експерт у досудовому кримінальному процесі [9, 397; 11, 58].

Використання науково-технічних засобів потребує розроблення процедури їх застосування, що знаходить відображення у технічних прийомах при проведенні слідчих дій та в експертних методиках під час проведення експертних досліджень [9, 398].

Технічні засоби і методи можуть бути систематизовані за природою явищ, що лежать в їх основі, та науковою належністю. Відповідно розрізняють: фізичні (серед них значне місце посідають різноманітні оптичні методи); хімічні; фізико-хімічні (наприклад, газова хроматографія); біологічні; фізіологічні; антропометричні; математичні (наприклад, ймовірнісно-статистичні методи), кібернетичні, психологічні та ін. [6].

Науково-технічні засоби і методи можна також класифікувати за їх виникненням і цільовим призначенням. За виникненням науково-технічні засоби поділяють на: 1) створені тільки для криміналістичної практики (нові слідкопійувальні плівки, йодні трубки, магнітні щіточки, кулеуловлювачі, сучасні набори для дактилоскопію-

вання тощо); 2) запозичені з інших галузей науки і техніки та пристосовані для вирішення криміналістичних завдань (наприклад, мікроскопи, металошукачі, електроліхтарі зі спеціальними насадками, спеціалізовані фотоапарати); 3) запозичені з загальної техніки, які використовують без змін (кіноапаратура загального призначення, силіконові пасти, засоби звукозапису, відеомагнітофони, засоби обчислювальної техніки та ін.).

Завдання, що вирішують в практиці з використанням науково-технічних засобів і методів, можна поділити на такі основні групи:

- виявлення, фіксація, вилучення різноманітних слідів й інших об'єктів;
- накопичення, обробка та використання інформації, що міститься в слідах злочинів (криміналістичні обліки, колекції і картотеки);
- попереднє та експертне дослідження різноманітних об'єктів, у тому числі речових доказів;
- застосування в роботі слідчих, експертів, суддів з метою наукової організації праці [1, 131—132].

Для орієнтування в широкому спектрі науково-технічних засобів і методів, які застосовують в слідчій, судовій та експертній практиці, науковці пропонують їх класифікації за певними ознаками. Так, А.І. Вінберг групує науково-технічні засоби за цілями застосування на такі, що використовують для: а) виявлення доказів; б) збирання доказів; в) закріплення (фіксації) доказів; г) дослідження доказів [2].

В.П. Колмаков доповнює цю класифікацію засобами: а) що застосовуються в оперативно-розшуковій діяльності (засоби зв'язку, фотографування та ін.); б) для попередження злочинів (наприклад, засоби сигналізації); в) демонстрації доказів у суді; г) узагальнення та аналізу матеріалів практики, наукових досліджень [4].

Т.О. Седова пропонує класифікації науково-технічних засобів і методів: 1) за галузями знань, закономірності яких ле-

жать в основі цих методів (фізичні, хімічні, біологічні); 2) за цільовим призначенням (методи вилучення, фіксації, дослідження доказової інформації, попередження злочинів) [8].

Вважаємо, що більш практичне значення мають ті класифікації науково-технічних засобів і методів, які ґрунтуються на завданнях, що можуть бути ними вирішені, та характері (природі) інформації, яку необхідно отримати. Це дає змогу відповідним учасникам судочинства полегшити процедуру вибору найефективніших науково-технічних засобів і методів, а також вірно оцінити послідовність і повноту їх використання.

У процесі розслідування засоби і методи науки і техніки можуть застосовуватися в різних формах. М.О. Селіванов зазначає, що на форму використання науково-технічних засобів і методів впливають:

- процесуальний статус особи, яка застосовує техніку;
- мета застосування (фіксація, дослідження доказів);
- значення отриманих результатів (оперативне, доказове) [12].

Розслідування злочинів — це специфічна пізнавальна діяльність уповноважених на те осіб державних правоохоронних органів. У судочинстві науково-технічні засоби і методи використовують: слідчий, прокурор (у тому числі криміналіст) і склад суду під час виконання процесуальних функцій збирання, дослідження й оцінки доказів (ст. 22, 66, 67, 82, 85¹, 85², 87¹ КПК [5]); спеціаліст при здійсненні слідчих (судових) дій (ст. 128, 128¹, 168, 169, 270¹ КПК); експерт під час досліджень (ст. 75, 76, 196, 198 КПК). При цьому ті ж самі науково-технічні засоби і методи можуть застосовуватися будь-яким із зазначених суб'єктів. Разом з тим має місце і специфіка застосування криміналістичної техніки слідчим з одного боку, експертом і спеціалістом — з іншого.

Тому з методологічної точки зору більш простим і зручним, що відповідає загальній структурі методів пізнання та спеціаль-

ним криміналістичним методикам, є групування науково-технічних засобів й відповідних ним методів за їх призначенням у слідчій, судовій і криміналістичній експертній діяльності. За цією ознакою всі науково-технічні засоби можна поділити на три основні групи:

1) науково-технічні засоби слідчо-оперативної техніки. До них належать: а) засоби для огляду різних об'єктів і проведення окремих слідчих дій; б) засоби для пошуку, фіксації та вилучення слідів й інших об'єктів; в) засоби судово-оперативної фотографії та кінозйомки й ін.; г) засоби фіксації звукової інформації (магнітофони, відеомагнітофони тощо);

2) засоби науково-дослідницької техніки, які включають науково-технічні засоби, що використовують для: а) вивчення та аналізу властивостей і ознак, складу та структури різноманітних об'єктів дослідження; б) експериментального вивчення досліджуваних явищ і окремих ознак, відтворення певних процесів (наприклад, механізму утворення пошкоджень на склі, руйнівної дії кулі в перешкоді); в) порівняльного дослідження об'єктів; г) фіксації результатів дослідження та ін.;

3) науково-технічні засоби попередження злочинів. До них належать: а) засоби охоронної сигналізації; б) засоби та пристрої для спостереження в нічний час; в) засоби захисту документів; г) організаційно-технічні профілактичні засоби (наприклад, спеціальні правила виготовлення, оформлення й обліку окремих видів документів) [10, 21, 70].

Окремі статті КПК України регулюють застосування науково-технічних засобів. Так, у ст. 85, 85¹, 85², 191, 194, 195 КПК вказується на можливість застосування прийомів і технічних засобів фіксації обстановки на місці події речових доказів, умов і результатів проведення слідчих дій. До них належать: застосування фотографії, кінозйомки, звукозапису, вимірвальних приладів, прийомів складання планів і схем, які пояснюють зміст протоколів слідчих дій.

Проте законодавець вказує на необхідність використовувати всі передбачені законом заходи для всебічного, повного й об'єктивного дослідження обставин справи (ст. 22 КПК). Саме ця вимога Закону відображає правовий аспект застосування науково-технічних засобів.

Нині в судочинстві застосовується велика кількість науково-технічних засобів і приладів. Динамічність їх розвитку не дає змоги навести точний їх перелік у законодавстві та докладно регламентувати межі та правила їх застосування у необхідних випадках різними учасниками кримінального процесу. Тому в КПК України неможливо сформулювати правові основи застосування кожного з них.

Проте це не означає, що законом не допускається їх застосування у розслідуванні злочинів [10, 15]. Та обставина, що Закон допускає, а не пропонує застосування технічних засобів, не знімає з відповідних осіб зобов'язання широко їх використовувати для виявлення, фіксації, збереження та дослідження доказів. Порушенням законності буде як неправомірне застосування технічних засобів, методів та прийомів, так і їх невикористання, коли ці засоби необхідні для розкриття злочину й встановлення істини у справі [7, 147].

Правове регулювання використання науково-технічних засобів і спеціальних знань у судочинстві для збирання, дослідження, подання і вивчення доказової інформації є проблемою, що включає три аспекти:

- **технічний**, пов'язаний із встановленням основних технічних характеристик використовуваного науково-технічного засобу;
- **тактичний**, пов'язаний із тактикою застосування науково-технічного засобу для отримання (вилучення) інформації з джерел ідеальних і матеріальних відображень;
- **методичний**, пов'язаний із технічним і тактичним, оскільки він стосується методів виявлення, фіксації, вилучення, дослідження і вико-

ристання головним чином матеріальних джерел живої і неживої природи.

Розглянуті аспекти в своїй сукупності становлять правову основу загальної допустимості науково-технічних засобів і методів, а також спеціальних знань, яка характеризується принципами (критеріями): законності, науковості, безпеки, етичності й ефективності.

Для відповідності вимогам науковості, що гарантують наукову обґрунтованість, достовірність, відтворюваність, точність і надійність отримуваних результатів, будь-який новий метод, науково-технічний засіб чи методика мають попередньо пройти апробацію і бути рекомендовані до використання (впроваджені в експертну практику) [1, 67, 133; 10, 88].

Застосування науково-технічних засобів безпосередньо слідчим, прокурором (у тому числі прокурором-криміналістом) і складом суду відрізняється від інших форм їх застосування своєю кримінально-процесуальною формою та криміналістичною спрямованістю на виявлення, збирання, фіксацію, дослідження та використання фактичних даних про злочин під час виконання слідчих (судових) дій.

Слідчий, прокурор використовують головним чином свої професійні криміналістичні знання, прийоми, методи і засоби криміналістичної техніки з метою виявлення, фіксації та вилучення доказів. При цьому факт та результати їх застосування докладно описують у відповідних протоколах слідчих дій, фіксують у вигляді фотознімків, зліпків, відбитків слідів, схем, які спільно з протоколом мають значення засобів доказування. В окремих випадках слідчий і спеціаліст використовують технічні засоби і методи для дослідження речових доказів. Проте такі дослідження мають лише попередній (доекспертний) характер, і їх результати не мають такого доказового значення, як висновок експерта [7, 149; 10, 21—22].

Закріплена в матеріальному джерелі інформація не завжди очевидна, а її ознаки

часто не можна виявити під час попереднього дослідження із застосуванням комплексу технічних засобів слідчого. У такому разі вилучені речові джерела досліджуються експертом, як правило, в стаціонарних умовах із застосуванням науково-технічних засобів. При цьому призначення, виконання експертизи та оформлення висновків здійснюється за правилами, що встановлені законом.

Отже, розширення сфери застосування даних природничих і технічних наук у слідчій, судовій та експертній практиці є об'єктивним процесом підвищення ефективності розкриття та розслідування злочинів.

При цьому однією з актуальних проблем теорії та практики розкриття і розслідування злочинів є процесуальне регулювання та доказове значення використання (особливо нових) науково-технічних засобів і методів.

Технічні засоби і методи із конкретної галузі природознавства, техніки, що застосовуються слідчим, судом, експертом та іншими особами, будуть мати доказове значення тільки тоді, коли вони отримали всебічну перевірку та здатні давати достовірні результати, а також, якщо вони за своїм призначенням не суперечать нормам законодавства. При цьому порядок їх застосування та отримані результати пови-

нні бути відображені у відповідних процесуальних документах (протоколах, висновках експертів тощо).

Тому, на наш погляд, тільки в результаті встановлення чіткої процесуальної регламентації науково-технічні засоби і методи матимуть змогу бути представленими як один із інструментів досягнення об'єктивності, всебічності та повноти під час здійснення досудового слідства, зокрема експертних досліджень. Через що пропонуємо внести наступні доповнення до ст. 77 КПК України або сформулювати окрему статтю, в якій зазначити:

- «Експерт має право при проведенні експертного дослідження використовувати будь-які науково-технічні засоби, методи та методики, що рекомендовані до застосування уповноваженими органами»;
- «Експерт не має права під час проведення експертного дослідження використовувати науково-технічні засоби, методи та методики, застосування яких не відповідає вимогам діючого Кодексу».

Ст. 200 КПК України після слів «які матеріали експерт використав та які провів дослідження» доповнити словами «із зазначенням застосованих методик, методів та науково-технічних засобів».

Список літератури:

1. *Аверьянова Т.В.* Криминалистика: учеб. для вузов / Т.В. Аверьянова, Р.С. Белкин, Ю.Г. Корухов, Е.Р. Россинская ; [под ред. Р.С. Белкина]. — М.: НОРМА, 2000. — 990 с.
2. *Винберг А.И.* Криминалистика / А.И. Винберг — М.: Госюриздат, 1950.
3. *Гончаренко В.И.* Научно-технические средства в следственной практике / В.И. Гончаренко — К.: Вища школа, 1984. — 140 с.
4. *Колмаков В.П.* О теоретических основах систематизации методов, приемов и средств советской криминалистика / В.П. Колмаков // Правоведение. — 1965. — № 4.
5. Кримінально-процесуальний кодекс України // Відомості Верховної Ради УРСР. — 1961. — № 2. — Ст. 15.
6. Криминалистика / [под ред. Н.П. Яблокова]. — М.: БЕК, 1996. — 399 с.
7. Криминалистика: в 3-х томах / [под ред. Р.С. Белкина, И.М. Лузгина]. — М.: РИО МВД СССР, 1978. — Т. 1. — 384 с.
8. Криминалистика / [под ред. Т.А. Седовой, А.А. Эксархопуло]. — СПб: Изд-во СПбГУ, 1995. — 526 с.

9. Курс криминалистики. Общая часть / [отв. ред. В.Е. Корноухов]. — М.: Юристъ, 2000. — 784 с.

10. Лисиченко В.К. Использование данных естественных и технических наук в следственной и судебной практике: учеб. пособие / В.К.Лисиченко — К.: Вища школа, 1979. — 88 с.

11. Салтевський М.В. Криміналістика (у сучасному вигляді): підручник / М.В. Салтевський — К.: Кондор, 2005. — 588 с.

12. Селиванов Н.А. Правовые основы и формы применения средств криминалистической техники / Н.А. Селиванов // Советская криминалистика: теоретические проблемы. — М., 1978.

РЕЗЮМЕ

Рассмотрены классификации научно-технических средств, методов и приемов криминалистики (судебной экспертизы), а также проблемы правового регулирования их использования.

SUMMARY

The article considers classifications of scientific and technical means, methods and receptions of criminalistics (judicial examination), and also problem of legal regulation of their use.

*Рекомендовано кафедрою кримінального процесу
та криміналістики*

Подано 23.04.10